

Paars en het 'verraad van de politiek'

Er is zich in Nederland een gevaarlijke breuk aan het voltrekken tussen ideeën en politiek. De situatie onder paars laat zich karakteriseren als 'ideeën zonder macht en macht zonder ideeën'. De PvdA en de VVD flirten met hun eigen ideologie. Dat is 'verraad aan de politiek'.

De wijze van politiek voeren is natuurlijk een zaak van het kabinet als geheel. Dat neemt niet weg dat de verantwoordelijkheid, via deelname aan dit kabinet, die VVD en PvdA enerzijds en D66 anderzijds voor de aantasting van de kwaliteit van onze rechtsstaat en democratie dragen, verschillend van aard is. Dat wordt duidelijk wanneer we deze partijen confronteren met het oorspronkelijk gedachtegoed waaruit ze zijn voortgekomen. Voor VVD en PvdA leidt een dergelijke confrontatie tot de conclusie dat zij met hun deelname aan dit kabinet een verkeerde weg zijn ingeslagen.

Klassiek gedachtegoed als maatstaf

Van liberalisme en socialisme wordt wel gezegd dat hun oorsprong in de negentiende eeuw ligt. Dat is een vorm van blikvernauwing. De geestelijke wortels van beide bewegingen liggen in de ze-

ventiende en achttiende eeuw. Dan formuleren Locke en Rousseau, in verzet tegen absolutistische heersers die daarbij hun machtspositie veelal in godsdienstige termen rechtvaardigen, de politieke grondideeën van de Verlichting.

Locke formuleerde de idee van de liberale rechtsstaat die de primaire taak heeft grondrechten tot gelding te brengen: recht op eigendom, recht op een eigen levensovertuiging. Daarbij veronderstelt Locke overigens wel een samenleving die wordt bijeengehouden door christelijk-morele normen en instituties die de mensen reeds enig besef van het verschil tussen mijn en dijn, van schuld en boete hebben bijgebracht. Rousseau ontwikkelt de idee der democratie hetgeen naar zijn aard een radicale idee was omdat daarmee de basis van de politieke macht werd verlegd van koningen en heersers naar het volk. Rousseau gaat er daarbij overigens wel vanuit dat een

Dr. J.P. Verboogt

stabele democratie alleen kan bestaan in een samenleving die bijeengehouden wordt door gevoelens en symbolen van saamhorigheid die eventueel bewust door politieke leiders dienen te worden gestimuleerd.¹

In deze summier aangegeven grondideeën van Locke en Rousseau liggen een aantal uitgangspunten of maatstaven die gelden voor elke politiek die zich liberaal of democratisch wil noemen. Allereerst dat een dergelijke politiek altijd een politiek uit (liberale of democratische) ideeën zal dienen te zijn. Dat lijkt vanzelfsprekend maar, zo blijkt uit het vervolg, is het niet. Vervolgens dat een dergelijke politiek, ter wille van de realisatie van de eigen liberale en democratische idealen, altijd een zekere band met het geheel van traditionele normen en instituties die een samenleving bijeenhoudt dient te onderhouden.

Wanneer het ideeëngoed van Locke en Rousseau in de eerste helft van de negentiende eeuw ons land binnendringt is de reactie daarop van het christelijke volksdeel verdeeld. Enerzijds is er verzet omdat de ideeën van rechtsstaat en democratie in het voetspoor van de Franse Revolutie een agressieve, anti-godsdienstige ondertoon hadden gekregen: *'ni Dieu, ni maître'*. Anderzijds is er waardering omdat rechtsstaat en democratie de ruimte boden om zich op basis van de eigen christelijke overtuiging te organiseren en zo aan de invloed van deze Verlichtingsideeën tegelijk paal en perk te stellen. Het vond zijn neerslag in de politieke en maatschappelijke verzuiling.²

In de tweede helft van de negentiende eeuw vindt er dan een, wat men zou kunnen noemen, vulgarisering van het ideeëngoed van Locke en Rousseau plaats. De ideeën van vrijheid en gelijk-

heid worden namelijk in materialistische zin geherformuleerd als vrije en gelijke behoeftebevrediging. Zo slaat liberalisme om in utilitarisme waarin de werking van staat, politiek en markt wordt beoordeeld op haar nut voor de vergroting van individueel genot. Democratisch radicalisme slaat om in marxisme dat streeft naar centralisatie van de productie van goederen ten behoeve van collectieve behoeftebevrediging die de basis vormt voor individuele zelfontplooiing. Vergelijken met het op dit punt ingetogen liberalisme van Locke en democratisch radicalisme van Rousseau keren utilitarisme respectievelijk marxisme zich vervolgens op ongebreidelde wijze tegen traditionele normen en instituties voorzover die een volledige bevrediging van materiële behoeften in de weg staan. In die zin hebben deze politieke ideologieën een bijna totalitaire inslag.

De moderne Nederlandse verzorgingsstaat is wel getypeerd als het resultaat van liberalisme, socialisme en christendemocratie.³ Gezien het bovenstaande is het hierbij wel van belang in het oog te houden wat met deze termen wordt bedoeld. Gesteld kan worden dat de opbouw der verzorgingsstaat gedurende de jaren zestig en zeventig onmiskenbaar de trekken vertoonde van een vorm van utilitaristische liberalisme. In deze periode werd de Nederlandse samenleving, economie en bedrijfsleven voorop, grondig gereorganiseerd en gemoderniseerd in termen van effectiviteit, rendement en nut met het oog op maximale bevrediging van individuele consumptiebehoeften. Vervolgens staat de uitbouw der verzorgingsstaat tijdens de jaren zeventig en tachtig vooral in het teken van het maatschappijkritisch marxisme dat gericht is op emancipatie en individuele

zelfontplooiing. De christen-democratie vormt aanvankelijk wel, op basis van de noties zorgzame en verantwoordelijke samenleving, een kritisch-normatieve kracht tegenover de verzorgingsstaat. Maar na verloop van tijd richt zij zich toch vooral op verdeling van zijn zegeningen binnen de kaders der verzorgingsstaat. Het gevolg was dat het utilitaire marktliberalisme en het maatschappijkritische marxisme een zwaar stempel op de moderne Nederlandse verzorgingsstaat konden zetten. Vanwege de individualistisch-consumentistische, respectievelijk individualistisch-emancipatoire mensopvatting waarop deze ideologieën steunden, werden overheid en politiek in dit tijdvak tot centrale aanjagers van een proces van verregaande individualisering binnen de Nederlandse samenleving.

Van de nood een deugd

Het feit dat het utilitaire marktliberalisme en maatschappijkritisch marxisme zo'n indringende invloed op de op- en uitbouw van de Nederlandse verzorgingsstaat konden uitoefenen keerde zich tegen deze ideologieën zelf. Omdat aan de ongeremde uitbreiding van de verzorgingsstaat op den duur ook door het CDA geen werkelijke grens werd gesteld of richting gegeven, kon deze uitbreiding alleen nog worden afgeremd door de grenzen die zij zelf opriep. En dat waren de grenzen van onbestuurbaarheid en onbetaalbaarheid. Aangezien de verzorgingsstaat bij uitstek hun eigen schepping was hadden utilitair marktliberalisme en maatschappijkritisch marxisme op deze 'crisis' der verzorgingsstaat geen overtuigend ant-

woord en verloren daardoor aan politieke wervingskracht.

Van deze nood maakt D66 een deugd. Zij beschouwt het 'einde van de politieke ideologieën' als winst omdat ze daarmee de weg vrij ziet voor de geheel andere wijze van politiek voeren die deze partij voorstaat. D66 ontleent haar denkbeelden daarover aan de voornaamste stroming binnen de Amerikaanse Verlichting: het pragmatisme. Het betreft hier een van huis sterk apolitieke filosofie. Karakteristiek daarvoor is een stelling als van Dewey, één van de grondleggers van het pragmatisme, dat voor een daadwerkelijke en effectieve bestrijding van de grote armoede die zich rond de eeuwwisseling in Amerika voordeed, naast christelijke liefdadigheid vooral wetenschappelijke kennis van de oorzaken van die armoede noodzakelijk is. Evenals het liberalisme en radicalisme geeft echter ook het pragmatisme een zekere vulgarisering te zien. Dat gebeurt wanneer het zich in dienst gaat stellen van de spectaculaire technisch-economische vooruitgang in Amerika waardoor het zijn sociaal-morele betrokkenheid verliest. Typerend daarvoor is de verschrapping van het pragmatische sleutelbegrip 'problem-solving' tot een inhoudsloos instrument voor het effectief bereiken van welk doel dan ook. In deze schrale variant wordt door D66 het pragmatisme in de Nederlandse politiek geïntroduceerd om aan de hand daarvan de werking van onze democratie te verbeteren. Vanwege haar typisch pragmatische afkeer van fundamentele ideeën en beschouwingen omtrent staat, democratie en samenleving kenmerken de verbeteringsvoorstellen van D66 zich doorgaans ook door hun pragmatisch-instrumentele beperktheid. De weerstand tegen inhoudelijke politiek-maat-

Er voltrekt zich in Nederland een gevaarlijke breuk tussen ideeën en politiek.

schappelijke ideeën maakt tevens dat het optreden van D66 permanent het gevaar loopt te vervallen tot die vulgaire vorm van pragmatisme waarin verandering tot doel in zichzelf wordt: *change! change!*. Of aan die neiging richting en grens wordt gesteld, is in sterke mate afhankelijk van de persoon die toevallig het leiderschap van de partij vervult. In D66 is het heimelijke bondgenootschap dat vanouds tussen instrumentalisme en personalisme bestaat onmiskenbaar.

Paars en het 'verraad van de politiek'

D66 is er trots op dat het paarse kabinet haar kabinet is en daarin heeft het, zeker wat betreft de wijze waarop dit kabinet politiek bedrijft, gelijk. Die kenmerkt zich namelijk door een typisch pragmatische vorm van daadkracht gepaard aan het eveneens typisch pragmatische praktiseren van 'het einde der ideologieën'. Illustratief voor het laatste is dat er in de Tweede Kamer tussen kabinet en de twee grote partijen die het steunen nauwelijks een serieuze ideologische gedachteswisseling plaats vindt waarbij geput wordt uit het politiek-ideële erfgoed waaruit die partijen voortkomen.

Maar vraagt niet elke regeringscoalitie, en zeker als die uit drie partijen bestaat, grote omzichtigheid van regering en regeringspartijen vanwege de compromissen die in het regeerakkoord zijn vastgelegd, waardoor het politieke vuur in het parlement automatisch wordt gedoofd? Sluit dit kabinet daarom niet gewoon aan bij de lange traditie van coalitiekabinetten die Nederland kent? Dat is niet zonder meer het geval. De coalities uit die traditie steunden namelijk doorgaans op de hachelijke overeenkomsten tussen partijen met uitgespro-

ken politieke ideeën die zij doorgaans ook tot in het parlement bleven uitdragen. Karakteristiek voor het huidige kabinet is echter dat het compromis als zodanig tot uitgangspunt van beleid is geworden, hetgeen verstikkend werkt op het politiek-ideologische debat.

Nu doet zich in dit verband een eigenaardige tegenstrijdigheid voor. Terwijl binnen het parlement het politiek-ideologische debat zo goed als ontbreekt, wordt het buiten het parlement met grote intensiteit gevoerd. Wanneer men de kranten van de afgelopen jaren opslaat, ziet men daarin een levendig publiek debat tussen vertegenwoordigers van diverse politieke partijen waarin ideologische verschillen duidelijk aanwezig zijn. Te wijzen valt hier op het publieke debat rond sociale cohesie en publieke moraal. Bolkestein zette de toon met zijn stelling dat de Nederlandse rechtsstaat en democratie het niet kunnen stellen zonder een samenleving die bijeengehouden wordt door een 'bezielend verband' dat verankerd is in christelijke waarden en moraliteit. Hij verwoordt hier in feite de grondideeën van Locke zoals in het voorgaande geschetst. En De Beus erkende dat voor het voortbestaan van een democratische samenleving meer nodig is dan een rationeel geconstrueerd systeem van sociale zekerheid. Een samenleving vraagt ook om gevoelens van saamhorigheid die eventueel door overheid en politiek moeten worden gestimuleerd. Dit lijkt sterk op de denkbeelden van Rousseau. Geconstateerd kan worden dat beide woordvoerders zich in feite distantiëren van het proces van individualisering in de Nederlandse samenleving teweeggebracht door het utilitaire marktliberalisme en maatschappijkritische marxisme en terug-

grijpen op het ideeëngoed van de klassieke grondleggers van hun politieke bewegingen. Wanneer we daar de recente en verstrekkende ideeën van het CDA omtrent de waarde van het gezin aan toevoegen dan dringt in ieder geval één conclusie zich op: er is geen sprake van een 'einde van de ideologie' in de Nederlandse politiek.⁴

Verraad van de politiek

Daarmee zijn we dichterbij gekomen bij wat er in feite gaande is. Het vertoont gelijkenis met de situatie in enkele Europese landen in de jaren dertig toen intellectuelen zich als klerken alleen bekommerden om de voortgang van hun wetenschappelijk onderzoek terwijl om hen heen rechtsstaat en democratie ten onder gingen.⁵ Dit 'verraad der intellectuelen' dreigt in Nederland thans zijn pendant te krijgen in een 'verraad der politiek'. Dat betreft dan met name die politici die in het parlement zichzelf aangaande de oorspronkelijk ideeën waaruit hun partij is voortgekomen de mond hebben gesnoerd, terwijl ze buiten het parlement de mond vol hebben over hoe naar hun idee de Nederlandse samenleving zou moeten worden ingericht. Het 'verraad van de politiek' komt er op neer dat zich in Nederland een gevaarlijke breuk aan het voltrekken is tussen ideeën en politiek: ideeën zonder macht en macht zonder ideeën. De woordvoerders van de twee grote regeringspartijen mogen dan in het publieke debat weer appelleren aan de ideeën van Locke en Rousseau. Dergelijke verwijzingen zijn bedrieglijk omdat deze klassieke denkers bedochden dat politiek vanuit hun ideeën zou worden bedreven en niet naast of los ervan.

Het 'verraad van de politiek' komt scherp naar voren in het tegenstrijdige

optreden van Bolkestein. Hij is enerzijds leider van één der grote regeringspartijen en daarmee verantwoordelijk voor het voortbestaan van dit a-politieke kabinet. Ter wille daarvan voegt ook hij zich in het parlement naar de ongeschreven spelregel door het oorspronkelijke ideeëngoed van de politieke traditie waaruit hij voortkomt aldaar niet meer in de mond nemen. Anderzijds is hij buiten het parlement voortrekker van het publieke debat waarin hij de grondprincipes en triomfen van het liberalisme verkondigt. Overigens lijkt zijn kwade geweten omtrent het 'verraad van de politiek' hem soms parten te spelen wanneer hij bij het verschijnen van weer een nieuw boek van zijn hand zich telkens geroepen voelt uitdrukkelijk te verklaren dat hij geen intellectueel is. Beter ware het als Bolkestein zich rekenschap zou geven van de indringende verdediging door zijn politieke geestverwant Dahrendorf van het verzet van de Duitse liberalen tegen de a-politieke 'grosse Koalition' omdat zij daarin toen een bedreiging van de ontluikende naoorlogse Duitse democratie zagen. Is het namelijk niet evenzeer denkbaar dat door een grote, a-politieke paarse coalitie de Nederlandse democratie en rechtsstaat worden ondermijnd?

Moraal

Rechtsstaat en democratie bestaan bij de gratie van verantwoordelijk burgerschap. Dat begrip heeft een dubbele betekenis. Het betreft burgers die enerzijds vrijwillig de letter en geest van de wet navolgen en deelnemen aan de democratie en die anderzijds, als lid van de nationale gemeenschap en de verschillende verbanden die daarvan deel uitmaken, uit eigen beweging hun maatschappelijke verplichtingen nako-

men. Het bestaan van dergelijk burgerschap is geen vanzelfsprekende zaak. In het publieke debat van de afgelopen jaren is de erosie van goed burgerschap en de gevaren daarvan voor onze rechtsstaat en democratie een terugkerend onderwerp geweest, waarbij ook minister-president Kok zich met enkele zorgelijke kanttekeningen aansloot.⁶ Nu heeft Kok er ook bij herhaling op gewezen dat zijn kabinet er naar streeft deze tendens te keren: verscherping van controle en sancties op wet- en regelgeving door meer blauw op straat, meer cellen, reorganisatie van justitie en politie; versterking van de democratie via verkleining van de afstand tussen burger en politiek door invoering van referenda, gekozen burgemeester, als ook voortzetting van sociale vernieuwing ter versterking van de sociale en morele infrastructuur van de grote steden.

De principiële vraag is echter of het paarse kabinet met al deze maatregelen werkelijk in staat is aan versterking van verantwoordelijk burgerschap en publieke moraal bij te dragen. Elke overtuigende poging daartoe van de zijde van overheid en politiek dient namelijk haar uitgangspunt te nemen in de vraag in hoeverre deze zelf aan de ondermijning van burgerschap en publieke moraal schuldig zijn geweest. Zeker waar de moraal in het geding is, is het van belang deze volgorde goed in het oog te houden. Her- en erkenning van eigen verantwoordelijkheid, in de zin van eigen schuld, en daaruit heldere conclusies trekken is een eerste vereiste voor overheid en politiek willen deze met gezag en overtuigingskracht aan

herstel van burgerschap en publieke moraal kunnen bijdragen.

Conclusies

Een aantal conclusies laten zich formuleren. Ten eerste dat twee regeringspartijen tijdens de op- en uitbouw van de moderne Nederlandse verzorgingsstaat als aanjagers van een verregaand individualiseringsproces in de Nederlandse samenleving fungeerden en daarmee zelf verantwoordelijk burgerschap in hoge mate hebben ondermijnd.

Ten tweede dat deze partijen thans in het publieke debat onder verwijzing naar het ideeëngoed van de klassieke grondleggers van hun eigen beweging van dat individualiseringsproces afstand nemen en pleiten voor verantwoordelijk burgerschap.

Ten derde dat die partijen echter door deelname aan dit a-politieke kabinet

hun verantwoordelijkheid laten liggen voor datgene waar zij zelf bij uitstek verantwoordelijk voor zijn, namelijk voor goede politiek. Het a-politieke karakter van dit kabinet en de daarbij aansluitende wijze van politiek voeren maakt daarom ook dat zijn beleid gericht op versterking van verantwoordelijk burgerschap echte overtuigingskracht mist.

Voor de twee partijen die hier in het geding zijn zou een eerste stap tot het herwinnen van politiek gezag en overtuigingskracht zijn dat zij breken met het 'verraad van de politiek'. Daarbij dient aangetekend dat het 'verraad van de politiek' een verraad aan de intrinsieke maatstaven van goede politiek betreft en zich dus niet weg laat masseren met formules als dat elk volk toch de

**Karakteristiek voor
het huidige kabinet
is dat het
compromis als
zodanig tot
uitgangspunt van
beleid is geworden**

regering en politiek krijgt die het zelf kiest en dus verdient, waarmee ook de a-politieke wijze van politiek voeren van dit kabinet gerechtvaardigd zou zijn. Met name om die wijze van politiek voeren vraagt het paarse kabinet dan ook een meer principiële bestrijding dan het tot nu toe is ten deel gevallen. En dat niet in de eerste plaats omdat dit kabinet het in alles verkeerd doet maar omdat het in alles verkeerd is. De prijs voor zijn pragmatisch-zakelijke daadkracht, namelijk het 'verraad van de politiek' dat de grondslag van zijn bestaan vormt, is te hoog. Maar wat is het alternatief? Terug naar de toberige en vaak in zichzelf verdeelde coalities van voorheen? Ja en nee. Nee, omdat elk volgende kabinet van dit kabinet een les in daadkracht en slagvaardigheid, zijn pragmatische handelsmerk, heeft gehad die het zich goed zal moeten aantrekken wil het zelf staande blijven. Ja, omdat ter wille van een vitale rechtsstaat en democratie de band tussen ideeën en politiek, zoals door de grondleggers van rechtsstaat en democratie bedoeld, moet worden hersteld. Daarvoor kan een verkiezingsstrijd met een duidelijke articulatie van de verschillende politieke ideologieën die er, het dient herhaald, wel degelijk zijn, een eerste aanzet vormen. Wanneer een volgend, weer echt politiek, kabinet, dan ook weer trekken van de vroegere moeizame wijze van politiek voeren zou vertonen, dient daarbij bedacht dat democratie in zichzelf moeizame, complexe en soms ook toberige regeringsvorm is. Dat betekent dus ook andersom dat het de gevaarlijke kant op gaat als een volk deze last van zijn democratie niet meer voelt of niet meer bereid is te dragen.

'Het gaat heel goed met Nederland', kopte Trouw de dag na de troonrede in

september 1996. Dat mag economisch zo zijn en dat is op zich heel belangrijk. Maar onder leiding van dit a-politieke kabinet gaat het niet goed met onze rechtsstaat en democratie. Die bestaan bij de gratie van een wijze van politiek bedrijven die uit politieke ideeën en overtuigingen voortkomt en daarop ook betrokken blijft. De Nederlandse rechtsstaat en democratie dreigen door de a-politieke wijze waarop dit kabinet politiek voert in slaap te vallen. En zoals dat in het dagelijks leven gaat, kan het ook in de politiek gebeuren dat men dan pas wakker schrikt als het te laat is. ▀

Dr. J.P. Verhoogt is als hoofddocent verbonden aan de vakgroep Politicologie en Bestuurskunde van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Noten

1. Zie J.P. Verhoogt, 'De vacante publieke moraal', in J.H.J. van den Heuvel (red.), *Ethiek in politiek en openbaar bestuur* (Utrecht 1995) 17 e.v.
2. Zie J.A.A. van Doorn, 'Schets van de Nederlandse politieke traditie', in J.W.de Beus e.a., *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief* (Meppeel 1989) 11 e.v.
3. Zie A.C. Zijdeveld, 'Transformatie van de verzorgingsstaat', in Ph.A. Idenburg (red.), *De nadagen van de verzorgingsstaat. Kansen en perspectieven voor morgen* (Amsterdam 1983) 195 e.v.
4. Zie de bijdragen ter zake van Bolkestein in o.a. *NRC Handelsblad*, 3 december 1994, De Beus in *NRC Handelsblad*, 10 december 1994; Zomer-nummer van *Christen Democratische Verkenningen* 7/8/96, 718, gewijd aan het familie- en gezinsbeleid.
5. Zie H.Stuart Hughes, *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890-1930* (New York 1958) 404 e.v.
6. Zie het interview met minister-president Kok in *Trouw* van 11 februari 1996.